

JADWIGA KITA-HUBER

„ZALĄŻKI PISARSTWA”

ZBIÓR EKSCERPTÓW JEAN PAULA A ZMIANA PARADYGMATU
WIEDZY NA PRZEŁOMIE XVIII I XIX WIEKU

A b s t r a k t. Ekscerpty Jean Paula (1763-1825) stanowią jedyny w swoim rodzaju zbiór wypisów z wszystkich dostępnych pisarzowi źródeł pisanych, niedający się porównać z innymi tego typu zbiorami w Niemczech na przełomie XVIII i XIX wieku. Celem artykułu jest przedstawienie sztuki ekscerpowania Jean Paula i wskazanie — na podstawie wybranych przykładów — na jej fundamentalne znaczenie dla jego twórczości literackiej w kontekście historycznej zmiany paradygmatu wiedzy i kryzysu możliwości poznawczych, z jakim mamy do czynienia pod koniec XVIII wieku. Pojęciem kluczowym jest tu zbieranie, rozumiane za Manfredem Sommerem nie tylko jako nastawione na cele praktyczne kolekcjonowanie, ale przede wszystkim jako czynność zachowująco-estetyczna. Ekscerpty niemieckiego pisarza dokumentują zderzenie tradycji z nowoczesnością, uniwersalności ze specjalizacją, antycypując techniki zarządzania wiedzą i metody redukcji złożoności, które będą charakterystyczne dopiero dla epoki mediów elektronicznych.

Słowa kluczowe: Jean Paul (Johann Friedrich Richter); literatura niemiecka XVIII/XIX wieku; ekscerpt/ekscerpowanie; zbieranie jako forma praktyki kulturowej; zmiana paradygmatu wiedzy; kryzys nowoczesności.

1.

„W razie pożaru ratuj najpierw moje oprawione na czarno ekscerpty; dopiero potem twoje zamknięte w czarnej skrzyni pudełko z pieniędzmi i dokumentami”¹. Tak przebywający w podróży Jean Paul (właściwie Johann Paul

Dr hab. JADWIGA KITA-HUBER — adiunkt Zakładu Literatury Niemieckiej Instytutu Filologii Germańskiej UJ; adres do korespondencji: Instytut Filologii Germańskiej UJ, al. Mickiewicza 9a, 31-120 Kraków; e-mail: jadwiga.kita-huber@uj.edu.pl

¹ Jean Paul do Caroline Richter, por. Jean Paul, *Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, red. Eduard Berend, t. III/6 (Weimar, Berlin: Böhlau, 1952), 267.

Friedrich Richter) zwraca się do swej żony Karoliny w jednym z listów z maja 1812 r. Daje tym samym wyraźnie do zrozumienia, jak dużą wartość przypisuje temu zbiorowi, stawiając go nie tylko ponad innymi dobrami, ale także ponad swymi oryginalnymi pracami, rękopisami dzieł i szkicami do powieści. Istotnie, ekscerpty Jean Paula przedstawiają zupełnie wyjątkowy zbiór wypisów z wszystkich dostępnych pisarzowi źródeł pisanych, niedający się porównać — ani pod względem objętości, ani charakteru — z innymi tego typu zbiorami w Niemczech na przełomie XVIII i XIX wieku. Jeśli chodzi o ich walor poznawczy, mogą odgrywać podwójną rolę. Po pierwsze, umożliwiają wgląd w metody lektury i twórczej pracy pisarza, otwierając zupełnie nowe perspektywy w badaniach nad jego twórczością². To tutaj znajdziemy załączki oryginalnych obrazów i motywów, jak i odpowiedź na pytanie, czym dla Jean Paula jest tekst, dzieło czy autorstwo. Po drugie, ekscerpty zachowują i prezentują stan czy — patrząc w perspektywie diachronicznej — proces rozwoju wiedzy w okresie ich powstawania. Jako swoiste ‘magazyny’ czy media, umożliwiające wgląd w wiedzę³ epoki, dokumentują epistemologiczny przełom, jaki miał miejsce na początku XIX wieku w kulturze zachodniej. Przybliżają nam epokę rozpoczynającą się specjalizacji i wiążący się z nią kulturowy kryzys nowoczesności, oczywiście przez prywatną, dość osobliwą optykę Jean Paula jako czytelnika.

Celem niniejszego szkicu jest przedstawienie sztuki ekscerpowania Jean Paula i wskazanie na jej znaczenie dla jego twórczości w ogóle, w szczególności uwypuklenie organicznego związku między ekscerptem a tzw. właściwym dziełem literackim w kontekście historycznej zmiany paradygmatu wiedzy i kryzysu możliwości poznawczych. Punktem wyjścia jest tu pojęcie zbierania, rozumiane w ujęciu filozoficzno-antropologicznym jako praktyka kulturowa, mogąca mieć także wymiar artystyczno-estetyczny. Najpierw postaram się odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu pojęcie zbierania obejmuje także czynność ekscerpowania oraz czy możemy w odniesieniu do tej czynności mówić także o kolekcjonowaniu estetycznym, nawet jeśli nie

² Pierwszego systematycznego opisu ekscerptów Jean Paula dokonał Götz Müller jeszcze w latach 80. XX wieku — *Jean Pauls Exzerpte* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 1988). Dopiero jednak udostępnienie ekspertów w wersji elektronicznej (od 2012 r.) wywołało lawinę prac zarówno na temat samego zbioru, jak i jego konstytutywnej roli dla dzieła pisarza.

³ Pod pojęciem wiedzy rozumiem — za Michaeliem Titzmannem — zbiór poglądów i przeświadczeń, akceptowanych większościami w danej epoce. Nawiązuję tu tym samym do jego pojęcia wiedzy kulturowej. Por. Michael Titzmann, „Kulturelles Wissen — Diskurs — Denksystem. Zu einigen Begriffen der Literaturgeschichtsschreibung”, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 94 (1989): 47–61, tu 48.

mamy tu do czynienia z konkretnymi obiektami materialnymi, jak listy, książki, obrazy czy antyki, lecz z własnoręcznie sporządzonymi notatkami i wypisami z innych dzieł⁴. Następnie scharakteryzuję zbiór ekscerptów Jean Paula oraz zastosowane przez niego metody ekscerpowania, ilustrując na wybranym przykładzie, w jaki sposób zebrana tu wiedza została wykorzystana w dziełach publikowanych za życia. Na zakończenie na przykładzie krótkiego opowiadania pt. *Die Taschenbibliothek* przedstawię, jak niemiecki pisarz problematyzuje swój własny warsztat pisarski. Na czym polega nowatorski charakter rozwiniętej przez Jean Paula sztuki ekscerpowania?

2.

Wielotomowy słownik języka niemieckiego autorstwa Jacoba i Wilhelma Grimmów opisuje „czynność zbierania” jako „mnożenie”, „pomnażanie” czy „gromadzenie”⁵, przy czym to, co wskutek tej czynności — czy to dla celów porównawczych, czy innych — zostało zebrane względnie połączone, może obejmować zarówno przedmioty materialne (obrazy, antyki, monety), jak i „wytwory ducha” (niem. *Geistesprodukte*): zbiory kazań, listów, wierszy okolicznościowych, nowel etc.⁶ Przyjmując tę definicję, własnoręcznie sporządzone przez Jean Paula wyciągi z tekstów pisanych można określić wstępnie jako zbiór produktów duchowych, należących pierwotnie do innych autorów, które pisarz gromadzi nie ze względu na nie same, lecz ze względu na ich użyteczność w procesie tworzenia własnych dzieł. Manfred Sommer w swej pracy poświęconej zbieraniu rozróżnia zbieranie ekonomiczne, nastawione na wykorzystanie w jakimś celu i kończące się zwykle zniknięciem tego, co zbierane (*anihilatio*), oraz zbieranie estetyczne, nastawione na zabezpieczenie i zachowanie zbioru (*conservatio*), mające służyć oglądaniu, kontemplacji⁷. Odwołując się do tego rozróżnienia, można wstępnie powie-

⁴ Inspiracją do moich rozważań na temat excerptów Jean Paula był udział w projekcie trylateralnym na temat technik kulturowych zbierania, którego celem była m.in. eksploracja pojęcia zbierania/zbioru, rozumianego w opozycji do kanonu i archiwum. Związana z tym projektem konferencja „Bewahrung und Präsentation. Zur öffentlichen Funktion der Sammlungen” odbyła się 17-18.10.2013 w Lyonie.

⁵ Por. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde in 32 Teilbänden* (Leipzig: Hirzel, 1854-1962), t. 14, szp. 1753.

⁶ Tamże, szp. 1754.

⁷ Por. Manfred Sommer, *Zbieranie. Próba filozoficznego ujęcia*, przeł. Jarosław Merecki (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2003), 5, 11–12.

dzieć, że ekscerpowanie u Jean Paula jest zarówno zbieraniem ekonomicznym, gdyż zebrane wypisy zostają użyte jako budulec do późniejszych tekstów (znikają niejako w nowym tekście), jak i czynnością zachowująco-estetyczną, o czym świadczy m.in. materialna strona ekscerptów oraz ich uporządkowanie wraz ze złożonym systemem odniesień, o czym będzie tu jeszcze mowa. Zbieranie, nastawione początkowo na praktyczny cel, usamodzielnia się w miarę powiększania się zbioru, staje się niezależną praktyką estetyczną. Z pojęciem zbierania wiążą się jeszcze dwa inne, istotne w kontekście Jean Paula pojęcia: wybór i kompletność. Należałoby zapytać, w jakim stopniu również te pojęcia dają się zastosować do opisu excerptów Jean Paula. Jak podaje *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, wyraz „ekscerpt” pochodzi od łac. *excerptum*, imiesłowu biernego od czasownika *excerpere*, który można przetłumaczyć jako „wycinać, wyjmować, wybierać, pisemnie wyciągać, wypisywać”⁸. Pod względem semantycznym „ekscerpt” oznacza zatem zawsze pewien wybór, w pierwszym rzędzie z jakiegoś konkretnego dzieła (wybrane zdania z pewnej całości zdań), w drugim — uwzględniając ogół źródeł historycznych — z nieograniczonej czy niedającej się ograniczyć ilości tekstów pisanych. Praktyka kulturowa, jaką jest ekscerpowanie, jest zatem zawsze już pewną techniką wyboru; ekscerpuje się wybrane fragmenty tekstu, a nie całe książki. Odpowiada temu także forma. Pod względem stylistycznym excerpty charakteryzują się tzw. stylem telegramowym, czyli zwięzłym stylem nominalnym — są najczęściej sporządzone „w formie haseł przy użyciu cytatów wzgl. częściowych cytatów jako dokumentów”⁹. Bardziej problematyczne w kontekście ekscerpowania wydaje się jednak roszczenie kompletności. Wprawdzie excerpty aż po czasy nowożytne, w baroku i we wczesnym oświeceniu, wykorzystywane były do celów dydaktycznych jako „niezrównany środek w rozwoju erudycji”¹⁰, to jednak najpóźniej od renesansu wiadano, że nie da się zebrać wszystkiego czy nawet tylko tego, co jest reprezentatywne o pewnym stanie rzeczy. Od czasów nowożytnych panuje przekonanie o fragmentarycznym charakterze naszej wiedzy, nawet jeśli excerpt pozostaje nadal „ważnym środkiem kształcenia”¹¹. Pojęcie kompletności jest problematyczne także ze względu na inną, znaną już Cyceronowi funkcję excerptu jako środka pomocniczego w tworzeniu własnych dzieł. Czy można

⁸ Por. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, red. Gert Ueding, t. 3 (Tübingen: Niemeyer, 1996), szp. 183.

⁹ Tamże, t. 3, szp. 183.

¹⁰ Por. tamże, szp. 184.

¹¹ Tamże, szp. 184.

bowiem jakiś zbiór ekscerptów, sporządzony w tym celu kiedykolwiek uznać za kompletny? Zwłaszcza gdy nie chodzi — jak w przypadku utworów Jean Paula — o dzieła klasycznie zamknięte, lecz charakteryzujące się otwartą, fragmentaryczną strukturą, o swoiste encyklopedie?

3.

Ekscerpty Jean Paula, nazywane jego „prywatną encyklopedią”¹², obejmują 12 tys. stron manuskryptów, uporządkowanych w 110 zeszytach różnego formatu i objętości. Pisarz sporządzał je przez cały niemal okres swej kreatywności – od piętnastych urodzin w 1778 r. aż do śmierci w 1825 r. Pierwsze wypisy służyły Richterowi w przygotowaniach do planowanych studiów teologicznych na Uniwersytecie w Lipsku. Po przerwaniu studiów w 1782 r., kiedy to postanawia poświęcić się wyłącznie działalności pisarskiej, będzie traktował je jako zbiór pomysłów do satyr i krótszych rozpraw, a później jako materiał do tworzenia centralnych motywów w powieściach oraz do wypróbowywania nowych technik pisarskich. W tym sensie ekscerpty nie są jedynie „bazą danych”¹³, lecz również swoistym modelem poetyki. Andreas Kilcher wyróżnia trzy charakterystyczne dla Jean Paula techniki estetyczne, wpływające bezpośrednio z jego ‘prywatnej encyklopedii’: kombinatorykę (*ars combinatoria*), grę skojarzeń oraz dowcip (niem. *Witz*), rozumiany jako „umiejętność tworzenia zaskakujących obrazów i kojarzenia ze sobą odległych pojęć”¹⁴.

Zbiór ekscerptów Jean Paula obejmuje wyciągi z prawie wszystkich dziedzin wiedzy — teologii, filozofii, starszej i nowszej historiografii, biologii, medycyny, astronomii, geografii, mitologii, prawa etc. Rzadko mamy tu jednak do czynienia z wypisami z dzieł oryginalnych, gdyż pisarz takich nie posiadał, a częściej z wyjątkami z opracowań dotyczących poszczególnych dziedzin. Jean Paul korzysta z podręczników, encyklopedii, sprawozdań z podróży, modnych wówczas kalendarzy kieszonkowych, czasopism i gazet. Jak pisze Michael Will, „setki, jeśli nie tysiące książek i czasopism przeszło

¹² G. Müller, *Jean Pauls Exzerpte*, 318.

¹³ Andreas B. Kilcher, *Mathesis und poiesis. Die Enzyklopädik der Literatur 1600-2000* (München: Fink, 2003), 381 n.

¹⁴ Tamże, 390. Mechanizmy te na gruncie niemieckim opisał najpierw Christian Wolff. Por. Christian Wolff, „Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, und allen Dingen überhaupt”, w: *Gesammelte Werke*, red. Jean École et al., t. I/2 (Hildesheim: Olms, 1983), 533 n.

w ciągu tych 45 lat przez ręce Jean Paula. Niektóre przestudiował bardzo dokładnie, niektóre tylko przekartkował, by w końcu zredukować je do kilku krótkich wypisów, często o długości jednego zdania, i zakonserwować je w ten sposób w swym spichlerzu wiedzy”¹⁵.

Zbiór ekscerptów Jean Paula można istotnie postrzegać jako swoistą bibliotekę zastępczą, tym bardziej że pierwszy pomysł ich sporządzania zrodził się z braku środków finansowych na zakup własnych książek, nie mówiąc już o tym, że w niektórych prowincjonalnych państewkach niemieckich książki, a szczególnie nowości, bywały niedostępne. Sytuacja ta znajduje swe odbicie zwłaszcza w pierwszej fazie ekscerptowania, tzn. do 1782 r., kiedy to Richter opiera się prawie wyłącznie na recenzjach książkowych, ukazujących się na łamach aktualnych czasopism. Wykorzystuje głównie *Journal für Prediger, Allgemeine theologische Bibliothek* oraz — od 1779 r. — wydawane przez Friedricha Nicolaia, numerowane na bieżąco tomy *Allgemeine Deutsche Bibliothek*. Czasopismo to, składające się wyłącznie z recenzji, uwzględniało wszystkie książki, jakie ukazywały się drukiem w Niemczech. Nawet jednak wtedy, gdy Jean Paul będzie już pisarzem odnoszącym duże sukcesy wydawnicze, jego obszerny zbiór ekscerptów będzie mu nadal zastępował własną bibliotekę złożoną z książek, co więcej — to ten zbiór stanie się jego prawdziwą biblioteką. Dzięki ekscerptom może bowiem, jak sam przyznaje, przechować na niewielkiej powierzchni ponad 200 tys. tomów, nie posiadając ich fizycznie. Według świadectw współczesnych mu pisarzy w pracowni Jean Paula książki były rzeczywiście prawie nieobecne. Zamiast książek znajdowały się w niej regały wypełnione ekscerptami i manuskryptami; swoiste repozytorium, które z biegiem czasu musiano przymocować do podłogi ciężkimi żelaznymi łańcuchami, aby drewniana konstrukcja wytrzymała wagę zeszytów. Współczesny Jean Paulowi teolog Johann Friedrich Abegg, który w latach 90. miał okazję złożyć mu wizytę w Lipsku, tak opisywał jego pracownię:

Poszliśmy więc do Jean Paula. Mieszka on na trzecim piętrze, jego pracownia jest bardzo skromna. Pod jednym oknem stoi długi stół; po prawej stronie regał, na którym z góry do dołu poukładane są (papierowe) teczki, jak gdyby był adwokatem. Jego biblioteka jest natomiast bardzo skromna: stoi zaraz przy drzwiach i nie jest należycie uporządkowana¹⁶.

¹⁵ Manfred Will, „Die elektronische Edition von Jean Pauls Exzerptheften”, dostęp: 05.12.2016, <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg02/will.html>.

¹⁶ Eduard Berend, *Jean Pauls Persönlichkeit in Berichten der Zeitgenossen* (Weimar: Böhlau, 2001), 12.

W zbiorze Jean Paula można wyróżnić trzy rodzaje ekscerptów, odpowiadające trzem różnym typom tekstów: ekscerpty w ścisłym tego słowa znaczeniu, *miscellanea* oraz indeksy, a także — jako podrodzaj — indeksy utworzone z indeksów. Ekscerpty w ścisłym tego słowa znaczeniu, które pisarz gromadził do 1782 r., można scharakteryzować jako zbiory wyjątków z różnych pism, odnoszących się do jednego, węższej lub szerzej określonego zagadnienia. Innymi słowy, wypisy, uporządkowane tematycznie według tytułów (tzw. *collectanea*). Do tej grupy należą u Jean Paula długie na kilka stron wyciągi z pism teologicznych, dzieł przeglądowych i recenzji, przypisane do takich tematów jak „Wieczność kar piekielnych”, „Działania szatana” czy pietystyczna egzegeza Pisma.

Drugi rodzaj ekscerptów to *miscellanea*, czyli wypisy z pism różnych autorów i dotyczące różnych zagadnień, tzw. różności. Jest to zestawienie wiedzy z różnych dziedzin bez względu na kontekst i tendencję krytyczną przytoczonych źródeł, eklektyczne nagromadzenie wiedzy bez rozpoznawalnego nakierowania na temat. Jean Paul notuje najczęściej informacje szczegółowe, anegdoty i kurioza, pochodzące przeważnie z rozmaitych encyklopedii i literatury przedmiotu. Jak zauważył Andreas Kilcher, zmiana formy, która wiąże się z nową metodą ekscerptowania, oznacza tu nie tylko przejście od lektury określonej tematycznie do lektury bardziej dynamicznej, zmiennej i dygresyjnej, przypominającej kartkowanie. Jest to także przejście od lektury biernej do lektury twórczej, poetologicznej, przypominającej pisanie¹⁷. Ponadto, jak pokazuje zestawienie ekscerptów i źródeł ich pochodzenia, nie mamy tutaj do czynienia z reguły z cytatami bezpośrednimi, lecz z własnymi, skrótowymi sformułowaniami Jean Paula. Ten drugi rodzaj ekscerptu, któremu pisarz pozostał wierny przez dziesięciolecia, można zaprezentować na przykładzie niewielkiego fragmentu z jednego z tomów z 1797 r.:

15 Grecy pokrywali spiżowe kolumny smołą w celu zachowania i połysku; Rzymianie zaś złotem. Plin. XXXIV. c. 4.

16 Pod rządami Tyberiusza posągi stawały się zapłatą dla szpiegów i pogardzonych. Winkelmann. Historia.

17 W niektórych uzupełnionych posągach niespełna 1/6 jest oryginalna — z rozbitych robi się popiersia i głowy, z płaskorzeźb ściąga się postaci, a z postaci drugoplanowych robi się pierwszoplanowe. Historia sztuk pięknych Büschinga¹⁸

¹⁷ Por. Kilcher, *mathesis und poiesis*, 385.

¹⁸ Fasc. II b, t. 28 (1797), <http://www.jp-exzerpte.uni-wuerzburg.de> (20.11.2016). Wszystkie przekłady ekscerptów pochodzą ode mnie. W tłumaczeniu starałam się zachować charakter oryginalny.

Przytoczone tu ekscerpty charakteryzują się typową dla tego okresu trzyczęściową strukturą, na którą składają się numer wpisu, sam wpis, czyli zwięzłe sformułowanie przedmiotu, oraz informacja na temat źródła. Krótki zapis bibliograficzny zawiera z reguły nazwisko autora, skrócony tytuł oraz numer strony, przy czym pisarz nie jest tu konsekwentny. Ze względu na fakt, że w jednym zeszytcie, na jednej i tej samej stronie, ekscerpowane bywają równocześnie różne teksty, Jean Paul wypracowuje skomplikowany system odniesień wewnątrz zeszytów, np. wprowadza pojedynczą i podwójną linię pionową na końcu wpisu, co oznacza, że pochodzi on z cytowanego już wcześniej w bieżącym lub poprzednim zeszytcie źródła itp.¹⁹ Jak ilustrują przytoczone tu przykłady, Richter rozwija także osobliwą dla siebie ortografię oraz indywidualną symboliczną formę zapisu, cechującą się opuszczaniem liter bądź całych wyrazów i różnego rodzaju skrótami.

Trzecim rodzajem ekscerptu jest indeks, uporządkowany alfabetycznie według wybranych przez Jean Paula pojęć nadrzędnych, jak np. „oko”, „zwierzęta”, „skrzydła”. Jest to plika składająca się z 1224 stron i obejmująca 162 hasła wraz z przyporządkowanymi do nich wpisami. Indeks ten nie jest zatem zwykłym indeksem rzeczowym. Obok spisu haseł oraz odniesień do konkretnych tomów ekscerptów i stron, na których zostały niegdyś przytoczone, obejmuje także krótkie wpisy, będące rezultatem ponownej, często nawet wielokrotnej i jednocześnie selektywnej lektury istniejących już ekscerptów. Jak wiadomo, Jean Paul czytał swoje zeszyty na okrągło bez żadnego konkretnego celu, wprowadzając się w ten sposób w twórczy nastrój. Każdy pojedynczy zbiór wypisów przyporządkowany w indeksie do danego hasła pisarz nazywa natomiast rozdziałem indeksowym (niem. *Registerartikel*). W rzeczywistości indeksy są po prostu ekscerptami z ekscerptów, najwyższym stopniem kondensacji materiału językowego w formie fragmentów zdań, jeszcze raz zagęszczonymi językowo, niejako „wydestylowanymi” wypisami z wypisów wraz z dokładną informacją bibliograficzną, odnoszącą do istniejących tomów ekscerptów. Andreas Kilcher nazywa je „samodzielnie napisanym słownikiem” czy „poetyckim leksykonem na własny użytek”²⁰. Określenia te są trafne, gdyż indeksy umożliwiają poecie orientację w chaotycznej, niedającej się ogarnąć masie zebranych fragmentów wiedzy,

nalnych wpisów, tzn. powtórzenia, skróty, nieporadności stylistyczne, złożony system odniesień i osobliwą interpunkcję.

¹⁹ Na temat funkcjonowania odniesień por. Will, „Die elektronische Edition von Jean Pauls Exzerptheften”.

²⁰ Kilcher, *mathesis und poiesis*, s. 386.

gwarantując — dzięki oryginalnemu systemowi nawigacji — ciągły dostęp do obszernego zbioru tekstów. Są również formą nowego uporządkowania zebranej wiedzy. Literaturoznawcy mówią tu o klockach do budowy tekstów czy o indywidualnym tekstowym „internecie”, dopatrując się w technice pracy Jean Paula wczesnej formy struktury hipertekstu — jego teksty zbudowane są ze zbiorów tekstów, które odnoszą się do siebie wzajemnie, tworząc wielopoziomowe sieci połączeń²¹.

4.

Sposób funkcjonowania indeksu i systemu odniesień w zbiorze ekscerptów Jean Paula dobrze ilustrują wypisy z rozdziału indeksowego, przynależącego do hasła rzeczowego „Skrzydła”. Rozdział ten obejmuje 10 stron manuskryptu oraz 142 wpisy, pochodzące z sześciu różnych, ponumerowanych w sposób ciągły tomów serii ekscerptów zatytułowanej *Historia*, którą to serię Jean Paul utworzył między 1782 a 1784 r. Uderzające jest, że pisarz ekscerpował te tomy w indeksie w kolejności odwrotnej niż kolejność ich powstawania, tzn. rozpoczął od tomu VI, a zakończył na tomie I. Puste strony manuskryptu (na początku i na końcu rozdziału) świadczą o zamiarze poszerzenia go o nowe wpisy, do czego jednak nigdy nie doszło. Początek brzmi następująco:

Duch Święty jako gołąb tylko jedno skrzydło. **VI. 2.**
Skrzydła nasienia ostu rozsiewają to zielsko **36.**
Ateńczycy odcieśli Wiktorii skrzydła, żeby nie mogła odlecieć **44.**
Skrzydła duszy rosną 10 000 lat **57.**
Dopóki dusze uskrzydłone, dopóty w niebie; bez skrzydeł spadają do ciał
Skrzydła wypchanych ptaków jako pierwsze pożerane przez robaki **V. 2**
Skrzydła motyla tracą w trzepocie swe piękno
Pszczoły przed lotem oczyszczają oczy. **4.** [...] **4.**
Zrzucić kota z wieży z pęcherzem moczowym świni. **7.**
Autor Apokalipsy widział w szczypcach skorpiona skrzydła orła **13.**
Diabły też uskrzydłone. **10.**
Kalm. latające ryby latają tylko pod wiatr **17**
Ptaki zakładają na nogę jedno skrzydło **35.**
U owadów tylko skrzydła bezbarwne i pozbawione ozdób **39.**
Wróżyć z lotu ptaków drapieżnych **44.**
Egipcscy królowie nosili na głowie skrzydła **50.**

²¹ Por. Birgit Sick, „His trails do not fade”. Jean Pauls Schreibwerkstatt als Hypertext”, *Jahrbuch der Jean Paul Gesellschaft* 50 (2015): 57–94.

Wszyscy bogowie Etrusków mają skrzydła
 Artyści dołączali skrzydła do powozów różnych bogów **51**.
 2 Ptak rajski leci także śpiąc. **33**
 Roztopiony miód plami skrzydła pszczoł. **44**
 Pewien Merkury, któremu skrzydła tylko przypięto **46**.
 Owady łączą się w pary nie wcześniej niż gdy wyrosną im skrzydła **49**.
 Owady więcej skrzydeł niż ptaki **50**. [...] **50**.
 Tezel [jedno] pióro które Michał zgubił ze skrzydeł w walce z diabłem **69**. [...] **69**.
 Merops leci z głową zwróconą do ziemi a ogonem w kierunku nieba **57**.²²

Jak pokazuje ten fragment, wpisy w indeksie pojęciowym nie wyszczególniają jedynie danych dotyczących numeru tomu i strony, lecz zawierają także wersje skrócone sporządzonych wcześniej ekscerptów, związanych z pojęciem „skrzydła”. Różnicę formalną między obydwoma rodzajami ekscerptu można uwypuklić na przykładzie zacytowanego tu przedostatniego wpisu. Sformułowanie „Tezel [jedno] pióro które Michał zgubił ze skrzydeł w walce z diabłem **69**.” odsyła — jeśli pójdziemy za wskazówkami bibliograficznymi Jean Paula — do następującego zapisu w ekscerptach (w trzecim tomie *Historii*): „Tezel pokazał [jedno] pióro, które archanioł Michał zgubił w walce ze smokiem ze swych skrzydeł”²³. Wspomniany tu „Tezel” to niemiecki dominikanin Johann Tetzl, żyjący w latach 1460–1519, znany głównie z kazań na temat odpustów i ze sprzedaży odpustów, za co był ostro krytykowany przez Martina Lutera²⁴. Jako źródło tego wpisu Richter podaje w zeszycie z ekscerptami pierwszy tom dzieła Johanna Conrada Füssliego pt. *Kirchen- und Ketzerhistorie der mittleren Zeit*, opublikowany w Zurychu w 1770 r., nota bene jedno z ulubionych źródeł Jean Paula.

Podczas analizy przytoczonych tutaj wpisów konsternację wywołuje jednak przede wszystkim fakt, że zestawione zostały tu zupełnie różne konteksty semantyczne, w których mowa jest o skrzydłach. Pisarz tworzy związki tematyczne w sposób zupełnie arbitralny, rozszerzając tym samym pole semantyczne wyrazu „skrzydła” w kierunku odpowiadającym jego zainteresowaniom poetyckim. Bez jakiegokolwiek powiązania stawia obok siebie uwagi natury przyrodniczej o owadach i ptakach (mowa jest o skrzydłach pszczoły, motyla, latających ryb czy ptaków rajskich), informacje o uskrzydłonych duszach, które z nieba zstępują do ciał, zrzuciwszy wcześniej swe skrzydła, o skrzydlatych diabłach i skrzydłach Ducha Świętego, odnoszące do mitologii uwagi o kró-

²² Jean Paul, *Exzerpte. Digitale Edition*, dostęp: 20.11.2016, <http://www.jp-exzerpte.uni-wuerzburg.de>.

²³ Fasc. II a, t. 3 (1783), nr 1568, dostęp: 06.12.2016, <http://www.jp-exzerpte.uni-wuerzburg.de>.

²⁴ Por. Adolf Brecher, „Tetzl”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 37, 1984: 605–609.

lach z uskrzydłonymi głowami i skrzydlatych bogach. Gromadząc obok siebie tak różne konteksty, w których występuje wyraz „skrzydła”, Richter przywołuje różne porządki wiedzy i różne perspektywy poznawcze — mitologię, religię, przesady, ikonografię, nauki przyrodnicze — które łączy ze sobą, nie wartościując, tzn. traktując je równoważnie²⁵.

Jeśli sprawdzimy podane w zacytowanym indeksie odniesienia do tomów z ekscerptami oraz przytoczone tam dane bibliograficzne, to okaże się, że wypisy pochodzą rzeczywiście z przeróżnych — nowszych i starszych — źródeł, np. z głównego dzieła Johanna Georga Zimmermanna pt. *Über die Einsamkeit*, z *Ökonomische Enzyklopädie* Johanna Georga Krünitza, z *Geschichte der Kunst des Altertums* Johanna Joachima Winkelmann, z *Onomatologia botanica completa* Johanna Friedrich Gmelina, z leksykonu powszechnego (*Universal-Lexicon*) Johanna Heinricha Zedlera czy ze wspomnianej już *Kirchen- und Ketzerhistorie der mittleren Zeit*, a także ze źródeł starszych, np. z szesnastowiecznego dzieła *Ornithologiae libri* Ulissesa Aldrovandiego, włoskiego humanisty, lekarza i przyrodnika okresu odrodzenia, oraz z łacińskiej encyklopedii *Historia naturalis* Pliniusza Starszego, datowanej na rok 77 po Chr. Są to dzieła powszechnie dostępne w Niemczech na przełomie wieków, głównie współczesne encyklopedie, podręczniki czy opracowania historyczne. Ekscerpty Jean Paula są zatem swoistym medium prezentacji wiedzy epoki — subiektywnie zestawioną „prywatną encyklopedią”, która zachowuje indywidualne zainteresowania pisarza, kierujące się zarówno ku wyróżniającym się w tym czasie naukom specjalistycznym, jak i ku ikonografii, mitologii czy przesądom.

Wpisy zebrane pod hasłem „skrzydła” odnoszą się jednak nie tylko do heterogenicznych — starszych i nowszych — źródeł, lecz również obejmują zupełnie różne kategorie. Co mają bowiem wspólnego z sobą skrzydła pszczoły i skrzydła duszy? Czy można je z sobą porównywać bądź choćby tylko umieszczać w jednym szeregu (na jednej kartce papieru)? Jak możliwe jest ich sąsiedztwo? Indeks Jean Paula przypomina w pewnym sensie przytoczoną przez Jorge Luisa Borgesa taksonomię zwierząt z „pewnej encyklopedii chińskiej”, którą Michel Foucault przywołuje w przedmowie do swej pracy *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*²⁶. Czytamy tam, co następuje:

²⁵ Według Götza Müllera pisarz zdaje się spełniać tu polihistoryczny ideał uniwersalności. Por. Müller, *Jean Pauls Exzerpte*, s. 332 n.

²⁶ Jako pierwszy na ten cytat w kontekście ekscerptów Jean Paula zwrócił uwagę właśnie Müller w swej kanonicznej pracy o ekscerptach Jean Paula. Por. tamże, s. 331 n. Moje rozważania w oparciu o ten cytat idą jednak w innym kierunku niż Müllera i skupiają się raczej na różnicach w założeniach i sposobie porządkowania wiedzy w starej chińskiej encyklopedii i u Jean Paula.

zwierzęta dzielą się na: a) należące do cesarza, b) zabalsamowane, c) tresowane, d) prosięta, e) syreny, f) fantastyczne, g) bezpańskie psy, h) włączone do niniejszej klasyfikacji, i) miotające się jak szalone, j) niezliczone, k) narysowane cienkim pędzelkiem z wielbłądziego włosia, l) et cetera, m) które właśnie rozbiły wazon, n) które z daleka podobne są do much²⁷.

Oczywiście obydwaj projekty porządkowania rzeczy, w przytoczonej przez Borgesa anonimowej encyklopedii i u Jean Paula, już w swym założeniu wyraźnie się różnią. Celem pisarza jest wykorzystanie zbioru do własnej (oryginalnej) twórczości, a nie sprawdzanie wątpliwych czy nieznanymi informacji. Odwołując się do chińskiej encyklopedii, Borges pragnie zwrócić uwagę na pewną historyczną formację wiedzy, na pewien miniony już sposób porządkowania wiedzy (w tym wypadku o zwierzętach). Przytoczona enumeracja wprawia nas jednak w osłupienie, tym bardziej że — jak pisze Foucault — „to, co [...] miało uchodzić za egzotyczny urok innego myślenia, jest granicą naszej myśli — czystą niemożliwością myślenia w taki sposób”²⁸. Podczas gdy dla Borgesa istotny zdaje się być sam ów „egzotyczny urok innego myślenia”, Foucault idzie dalej i wskazuje na niemożliwość myślenia w taki sposób. Jean Paul natomiast zestawia ze sobą — w jednym rozdziale indeksowym — różne epistemy²⁹: poznanie irracjonalne oraz nowoczesną, obiektywno-empiryczną epistemologię, działając tym samym w pewnym sensie na innej płaszczyźnie niż cytowana tu chińska encyklopedia, która reprezentuje tylko jedną epistemę. Niemniej również czytelnik Jean Paula ulega tu pewnemu urokowi, dostrzegając być może napięcie między różnymi występującymi obok siebie na początku XIX wieku formami wiedzy.

Zastosowana w ekscerptach i indeksach metoda łączenia wiedzy z różnych dziedzin i epok znajduje swe odbicie także w refleksji poetologicznej Jean Paula. W centralnym miejscu swej słynnej *Vorschule der Ästhetik* poeta stawia postulat, aby heterogeniczne poglądy na temat jednego przedmiotu mieszać z sobą bez jakiegokolwiek jasno określonego celu, ba, by przetasować je jak karty do gry:

²⁷ Michel Foucault, *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, przeł. Tadeusz Komendant (Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2006), 5.

²⁸ Tamże.

²⁹ Foucault posługuje się pojęciem epistemy jedynie w *Słowach i rzeczach*, gdzie jako takie, nieprzystające do siebie epistemy postrzega np. renesans i epokę klasyczną. Jak pisze Wawrzyn Warkocki, epistemą „można by nazwać archiwum konkretnej epoki, czyli zespół formacji dyskursywnych z sobie tylko właściwymi regułami formacyjnymi, charakterystyczny dla danego czasu i przestrzeni”. Wawrzyniec Warkocki, „Próba krytyki archeologii wiedzy Michela Foucaulta”, *Preteksty* 11 (2011): 65–75, tu 67.

Należałoby się zastanowić, czy poetom nie przydałoby się i nie spodobało coś na modłę zbioru wypisów, w którym idee ze wszystkich nauk, bez jakiegoś określonego celu — czy to artystycznego, czy naukowego — mieszałyby się ze sobą, ale nie jak trucizny, lecz jak karty, [...] przynosząc korzyści temu, kto potrafi wygrywać w grze; co się natomiast tyczy zbioru, to ja takowy posiadam i pomnażam go codziennie³⁰.

Pomieszanie czy sąsiedztwo historycznie różnych systemów porządkujących wiedzę, niedopuszczalne w nowożytnej epistemologii, jest więc w medium ekscerptu czy w medium literatury jak najbardziej możliwe. Literatura jest miejscem, gdzie możliwe jest „nieoczekiwane sąsiedztwo” odrębnych rzeczy. Foucault mówi, odnosząc się do cytowanej przez Borgesa taksonomii, o spotkaniu w „bez-miejscu języka”, który otwiera niemożliwą do pomyślenia przestrzeń³¹.

Podsumujmy. Jak pokazują wpisy zebrane pod hasłem „skrzydła”, Jean Paul gromadzi w swych ekscerptach wiedzę z różnych dziedzin, przywołując zarówno tradycję (Pliniusz, Aldrovandi), jak i myślenie nowoczesne, oraz różne dyskursy — starszą teologię i mitologię oraz wyróżniające się w tym czasie dyscypliny specjalistyczne, jak botanika czy zoologia. Łącząc różne porządki czy historyczne przestrzenie wiedzy, które pod koniec XVIII wieku zdają się być nieprzystawalne, sytuuje się niejako na granicy między starszym przednowoczesnym myśleniem a rozpoczynającą się obiektywną systematyzacją wiedzy, wskazując na przełomowy charakter swej epoki. Trudno jednak mówić tu o uniwersalnym charakterze ekscerptów — notatki Jean Paula zawierają przede wszystkim obserwacje szczegółowe, kurioza, anegdoty, które z istoty swej nie roszczą sobie pretensji do reprezentatywności czy kompletności. Prezentują jedynie pewien wycinek, wybór i tym samym fragmentaryczny charakter naszej wiedzy o przedmiotach czy stanach rzeczy.

5.

Jak już wspomniałam, ekscerpty nie są w ścisłym sensie tego słowa pracami wstępnymi do konkretnych dzieł, lecz stale powiększającym się zasobem wiedzy i obrazów, które poeta na bieżąco konsultuje podczas pracy nad kolejnymi utworami. Można więc zapytać, jak wygląda transformacja czy przeniesienie materiału tekstowego z indeksów (i ekscerptów) do konkret-

³⁰ Jean Paul, *Sämtliche Werke*, red. Norbert Miller, t. I/5 (München: Hanser, 2000), 202 n.

³¹ Foucault, *Słowa i rzeczy*, 6.

nych utworów poetyckich. Za przykład posłużyć może jeden z przytoczonych tu już wpisów z rozdziału indeksowego pt. „Skrzydła”. W przekładzie na język polski brzmi on następująco: „Merops leci z głową zwróconą ku ziemi a ogonem w kierunku nieba. 57.”³² Nazwa własna Merops przywołuje na pamięć najpierw szereg postaci z mitologii greckiej, między innymi Meropsa króla Miletu, Meropsa króla Etiopii czy Meropsa trojańskiego jasnowidza i teścia króla Priama. W przytoczonym ekscerpcie denotuje natomiast pewien rodzaj ptaka z rodziny żołą (łac. *merops apiaster*), należących do najbardziej kolorowych ptaków zamieszkujących Europę Środkową³³. Osobliwy sposób lotu tego ptaka, o którym mowa w ekscerpcie, nie jest jednak poświadczony empirycznie. Ptak Merops, którego znajdziemy w ekscerptach, jest najsłynniejszą figurą, jaką Jean Paul posłużył się, definiując humor. Definicja ta pochodzi z § 33 *Estetyki* i brzmi następująco:

Jak Luther nazywa naszą wolę *lex inversa* w złym sensie, tak humor jest nim w dobrym; jego wstępowanie do piekieł toruje mu drogę do wniebowstąpienia. Przypomina w tym względzie ptaka Meropsa, który wprowadzie ku niebu odwraca się ogonem, ale jednak w tym kierunku się wzbija. Ten kuglarz, tańcząc na głowie, spija nektar do góry³⁴.

Jak pokazuje powyższe zestawienie, Jean Paul w jednym z kluczowych miejsc swego głównego pisma estetycznego przejmuje prawie dosłownie sformułowanie z indeksu. Ekscerpty/indeksy przechodzą płynnie w tekst poetycki, gdzie — podobnie jak w ekscerptach — dochodzi do połączenia heterogenicznych, na pierwszy rzut oka zupełnie nieprzystawalnych do siebie obrazów. Obok ptaka Meropsa w przytoczonej tu definicji humoru znajdziemy jeszcze termin techniczny *lex inversa* (pol. „odwrócone prawo”) oraz theologumena wstąpienia do piekieł i wniebowstąpienia, które również opisują osobliwość lotu Meropsa, uzupełniając cały obraz — a tym samym możliwość rozumienia humoru — o swoisty wymiar teologiczny³⁵. Jak pokazuje przytoczony tutaj przykład, ekscerpty można potraktować dosłownie jako załączki pisarstwa lub — posługując się inną terminologią — mówić o „manifestowaniu” się prywatnej encyklopedii w tekście literackim³⁶.

³² Jean Paul, *Exzerpte. Digitale Edition*, dostęp: 30.11.2016.

³³ Por. *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, red. Johann Heinrich Zedler, t. 14 (Leipzig, Halle: Zedler, 1735), szp. 590.

³⁴ Jean Paul, „Estetyka. Kurs przygotowawczy”, w: *Pisma niemieckich romantyków*, ed. Tadeusz Namowicz, przeł. Krystyna Krzemieniowa (Wrocław: Ossolineum, 2000), 523.

³⁵ Por. Kita-Huber, *Jean Paul und das Buch der Bücher*, 221 nn.

³⁶ Kilcher, *mathesis und poiesis*, 382.

Co ciekawe, obraz ptaka Meropsa, który wzbija się w niebo, ale wzrok swój kieruje ku ziemi, znajdziemy także u Gottholda E. Lessinga w jego pochodzącej z 1759 r. adaptacji pewnej greckiej bajki pod tym samym tytułem. Lessing przypisuje jednak tej figurze inną funkcję³⁷. Osobliwe zachowanie Meropsa jest dlań parabolą rozdarcia między niebem a ziemią, między doczesnością a wiecznością, wyraża zatem ogólną refleksję o człowieku. Dla Jean Paula natomiast lot Meropsa to parabola wiary w świecie opuszczonym przez Boga³⁸. W tej poetyckiej wykładni lot w kierunku nieba możliwy jest tylko wtedy, gdy nie zapominamy o ziemi: zwrócenie się ku ziemi jest warunkiem dotarcia do nieba. Jak widać, zebrana w ekscerptach wiedza (na pierwszy rzut oka kuriozalna) służy Jean Paulowi do rozwijania własnej refleksji antropologicznej.

6.

Ekscerpty pojawiają się w dziełach wydanych za życia w sposób jeszcze zupełnie inny niż przedstawiony powyżej. Jean Paul nie tylko sięga po zgromadzoną w nich wiedzę, przenosząc je bezpośrednio do dzieł, czy to jako metafory, czy porównania, lecz opisuje i obejmuje refleksją także samą metodę ekscerpowania. Czołowe postaci jego utworów, jak Wutz czy Quintus Fixlein, poświęcają swój czas sztuce ekscerpowania; co więcej — staje się ono ich głównym zajęciem. Najbardziej dobitne literackie odbicie sposobu funkcjonowania ekscerptów znajdziemy w krótkim, do niedawna niemalże zapomnianym opowiadaniu pt. *Die Taschenbibliothek*, którego protagonista, *alter ego* Jean Paula, doskonale zdaje sobie sprawę z wagi rozwiniętej przez siebie metody pozyskiwania i zarządzania nagromadzoną wiedzą. Występujący w pierwszej osobie liczby pojedynczej narrator, należący równocześnie do świata przedstawionego jako uczestnik zdarzeń, opowiada tu historię nauczyciela tańca dla paziów, Aubina, który „miał mało czasu, mało pieniędzy i jeszcze mniej pamięci i książek”³⁹. Paradoksalnie jednak posiadał niespotykaną wręcz wiedzę nie tylko w zakresie sztuki tańca, lecz także teologii, astronomii, historii i wszystkich innych nauk. Tajemnica jego

³⁷ Gotthold Ephraim Lessing, *Sämtliche Schriften*, red. Karl Lachmann, t. 1 (Berlin: Voß'sche Buchhandlung, 1838), 139.

³⁸ Por. Georg Eisenhauer, „'Der Vogel Merops'. Jean Pauls humoristische Metaphorik”, *Jahrbuch der Jean Paul Gesellschaft* 26/27 (1991/1992): 319–321.

³⁹ Jean Paul, *Sämtliche Werke*, red. N. Miller, t. II/3, 769–773, tu 769.

nadzwyczajnych umiejętności polegała na tym, że ze wszystkiego, co przeczytał, sporządzał ekscerpty, dzięki czemu raz przyswojone informacje miał zawsze pod ręką. Aubin sam diagnozuje ograniczenia ludzkiej pamięci i różne możliwości wyjścia z impasu, widząc w ekscerptach najbardziej skuteczną metodę zapewnienia sobie szerokiego (i stałego) dostępu do wiedzy:

Na początku wyszukiwałem w każdej książce po dwie, trzy niezwykłości, które wyłapywałem niczym motyle i za pomocą atramentu uwieczniałem je w swym notatniku. Swoich rekrutów wybierałem spośród wszystkich dziedzin nauki. Na każdą osobliwość przeznaczałem trzy linijki, nie więcej. [...] Cała esencja, którą wytłaczam z takiej przeczytanej książki, mieści się często w jednej małej kropli; po dziesięciu latach pozostanie mi po tej książce jednak pewna korzyść, a mianowicie ta kropla⁴⁰.

Ponadto mistrz tańca rozwija i wprowadza w życie przemyślany system funkcji wyszukiwania, dzięki któremu może uzyskać orientację w swych zapiskach i łączyć ze sobą poszczególne ich elementy. Tworzy indeks, zawierający tylko krótkie i jednocześnie dobitne sformułowania. Swoją wyrafinowaną metodę destylacji tak oto przedstawia zaskoczonemu rozmówcy:

Istota rzeczy tkwi w tym, że z własnych ekscerptów tworzę kolejne, poddając je, niczym spirytus, ponownej destylacji. Niekiedy przeglądam moje zeszyty np. wyłączenie ze względu na artykuł o tańcu, innym razem czytam po prostu o kwiatach i streszczam wszystko w dwóch słowach w mniejszych zeszytach lub indeksach, przelewając w ten oto sposób trunki z beczki do butelek⁴¹.

Biblioteczka podręczna to zatem nic innego jak biblioteka przenośna, biblioteka w formie kieszonkowej, do której można w każdej chwili sięgnąć czy — jak obrazowo formułuje Aubin — którą można „niczym perfumy, wyciągnąć z kieszeni wszędzie: na ulicy, w przedpokoju, na parkiecie, krzepiąc się nimi niczym kroplami życia”⁴². Choć to krótkie opowiadanie było dostępne niemieckojęzycznym czytelnikom od dawna, to jego najnowsza recepcja w ramach nauk o mediach i komunikacji społecznej wydaje się wręcz oszałamiająca. W Internecie znajdziemy blogi na temat zarządzania wiedzą, odnajdywania i opracowywania danych, które za punkt wyjścia obierają sobie tekst Jean Paula jako „doskonały przykład opowiadania ponadczasowego, które 200 lat po swym powstaniu — właśnie w epoce medialnej —

⁴⁰ Tamże, 771.

⁴¹ Tamże, 772.

⁴² Tamże, 771.

wydaje się jeszcze bardziej aktualne niż kiedyś”⁴³. Medioznawcy odnajdują w opowiadaniu Jean Paula różnorodne analogie do współczesnych metod przetwarzania informacji czy możliwości zarządzania dużymi zasobami wiedzy. Na przykład funkcjonowanie indeksów, za których pomocą mistrz tańca próbował uzyskać kontrolę nad przytłaczającą go liczbą książek, nad „zalewem książek” (Jean Paul), porównywane jest dziś do sposobu funkcjonowania reklamy⁴⁴. Również w tekście reklamowym chodzi bowiem — podobnie jak w indeksach Aubina i Jean Paula — o redukcję złożoności i oparcie się natłokowi informacji. Co ciekawe, blogi medioznawcze uwzględniające to opowiadanie wspominają także o istniejących (materialnie) ekscerptach realnego Jean Paula, co sprawia, że ten niemalże zapomniany już dziś pisarz znów staje się aktualny⁴⁵.

7.

Zbiór excerptów Jean Paula otwiera różne perspektywy badawcze, w szczególności w odniesieniu do poetyki i konkretnych dzieł tego pisarza. Pozwala także snuć teoretyczno-filozoficzne rozważania nad zbieraniem jako specyficzną formą praktyki kulturowej czy wręcz — jak pokazały przytoczone tu przykłady — praktyki estetyczno-poetyckiej. Nade wszystko umożliwia jednak wgląd w różnorodne zasoby i charakter wiedzy epoki, w której powstały, prezentując jej przełomowy charakter, oczywiście za pośrednictwem prywatnej, indywidualnej optyki pisarza. Jednocześnie zbiór ten pokazuje, że epistemologiczny zwrot, jaki dokonał się na przełomie XVIII i XIX wieku, był procesem ambiwalentnym, nieliniowym i niejednoznacznym: Z jednej strony excerpty Jean Paula dokumentują proces wyodrębniania się nowych obiektywnych specjalizacji, z drugiej świadczą o dalszej obecności w przestrzeni publicznej tradycyjnego myślenia, które próbuje wyrównać braki, jakie niesie z sobą nowoczesność. Ważną cechą szczególną zbiorów Jean Paula jest w końcu ich podwójne nakierowanie, jak pokazuje późny sukces opowiadania *Die Taschenbibliothek*. Z jednej strony można je postrzegać jako medium prezentacji złożonych procesów historycznych — zderzenia tradycji

⁴³ Klaus Zuber, „Jean Paul: ‘Die Taschenbibliothek’”, *mediamischmasch. beiträge zu den themen medien / kommunikation / uvm*, dostęp: 06.12.2016, <https://mediamischmasch.wordpress.com/2013/04/15/jean-paul-die-taschenbibliothek/>.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

z nowoczesnością czy uniwersalności ze specjalizacją, z drugiej strony jako antycypację wyzwań i problemów, które staną się palące dopiero w dobie tzw. społeczeństwa cyfrowego.

BIBLIOGRAFIA

- Berend, Eduard. *Jean Pauls Persönlichkeit in Berichten der Zeitgenossen*. Weimar: Böhlau, 2001.
- Brecher, Adolf. „Tetzel”. *Allgemeine Deutsche Biographie* 37 (1984): 605–609.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde in 32 Teilbänden*. Vol. 14. Leipzig: Hirzel, 1854–1962.
- Eisenhauer, Georg. „Der Vogel Merops. Jean Pauls humoristische Metaphorik”. *Jahrbuch der Jean Paul Gesellschaft* 26/27 (1991/1992): 319–321.
- Foucault, Michel. *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*. Przeł. Tadeusz Komedant. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2006.
- Jean Paul. *Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*. Red. Eduard Berend. Vol. III/6. Weimar, Berlin: Böhlau, 1952.
- Jean Paul. *Sämtliche Werke*. Red. Norbert Miller. München: Hanser, 2000.
- Jean Paul. „Estetyka. Kurs przygotowawczy”. W: *Pisma niemieckich romantyków*. Red. Tadeusz Namowicz, przeł. Krystyna Krzemienowa, 483–544. Wrocław: Ossolineum, 2000.
- Jean Paul. „Exzerpte. Digitale Edition”. Dostęp: 12.11.2016. <http://www.jp-exzerpte.uni-wuerzburg.de>.
- Kita-Huber, Jadwiga. *Jean Paul und das Buch der Bücher: Zur Poetisierung biblischer Metaphern, Texte und Konzepte*. Hildesheim: Olms, 2015.
- Kilcher, Andreas B. *mathesis und potesis. Die Enzyklopädie der Literatur 1600-2000*. München: Fink, 2003.
- Lessing, Gotthold Ephraim. *Sämtliche Schriften*. Red. Karl Lachmann. Vol. 1. Berlin: Voß'sche Buchhandlung, 1838.
- Müller, Götz. *Jean Pauls Exzerpte*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1988.
- Sick, Birgit. „His trails do not fade. Jean Pauls Schreibwerkstatt als Hypertext”. *Jahrbuch der Jean Paul Gesellschaft* 50 (2015): 57–94.
- Sommer, Manfred. *Zbieranie. Próba filozoficznego ujęcia*. Przeł. Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2003.
- Titzmann, Michael. „Kulturelles Wissen — Diskurs — Denksystem. Zu einigen Begriffen der Literaturgeschichtsschreibung”. *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 94 (1989): 47–61.
- Ueding, Gert (red.). *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Vol. 3. Tübingen: Niemeyer, 1996.
- Warkocki, Wawrzyn. „Próba krytyki archeologii wiedzy Michela Foucaulta”. *Preteksty* 11 (2011): 65–75.
- Will, Manfred. „Die elektronische Edition von Jean Pauls Exzerptheften”. Dostęp: 16.11.2016. <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg02/will.html>.
- Wolff, Christian. „Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, und allen Dingen überhaupt”. W: *Gesammelte Werke*. Red. Charles A. Corr. Vol. I/2. Hildesheim: Olms, 1983.
- Zedler, Johann Heinrich (red.). *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. Vol. 14. Leipzig, Halle: Zedler, 1735.

Zuber, Klaus. „Jean Paul: ‘Die Taschenbibliothek’”. *mediamischmasch. beiträge zu den themen medien / kommunikation / uvm.* Dostęp: 06.12.2016. <https://mediamischmasch.wordpress.com/2013/04/15/jean-paul-die-taschenbibliothek/>.

“GERM CELLS OF WRITING”

THE COLLECTION OF EXCERPTS BY JEAN PAUL
AND THE SHIFT OF KNOWLEDGE PARADIGMS AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY

S u m m a r y

The excerpts of Jean Paul (1763-1825) present a unique collection of extracts from all written and accessible sources used by this writer. It is incomparable to any other collections existing in Germany around 1800. The aim of the article is to describe Jean Paul's art of excerpting and, based on compelling examples, to show its fundamental significance for his literary work, taking into consideration the historical shift of knowledge paradigms and the crisis of cognitive possibilities of man taking place at the end of the 18th century. The key concept is collection which, according to Manfred Sommer, means more than just a procedure driven by practical aims. In substance, it aims at preserving knowledge and putting it into an esthetical order. The German writer's excerpts document the collision of tradition and innovation, universality and specialization. They anticipate several techniques of knowledge management and complexity reduction which will be characteristic as late as in the age of electronic media.

Summarised by Jadwiga Kita-Huber

Key words: Jean Paul (Johann Friedrich Richter); German literature at the turn of the 18th century into 19th; excerpt; collection as a cultural technique; shift of knowledge paradigms; crisis of modernity.